

OSKAR MELTSAS

Piirita Siberimaa

*Siberi eestlase
mälestused*

Toimetanud Tiia Penjam

Kujundanud Andres Tali

Saatesõnad © Hetti Meltsas, Anu Korb, Urmas Bereczki

Fotod erakogudest ning Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivist

Trükitud AS Pakett trükikojas

ISBN 978-9916-17-177-6

www.tnp.ee

SAATEKS

Käsitsi kirjutatud paks mustade kaantega kaustik, vanaisa raamat, nagu me seda isekeskis alati kutsunud oleme, on meie peres olnud nii kaua, kui ma mäletan. Mõnigi humoorikas lugu nende kaante vahelt oli osa ka minu lapsepõlvest, kuid läks väga kaua aega, enne kui ma seda kaustikut päriselt lugesin. Alles siis jõudis mulle kohale, et need ei ole tavalised mälestused ega lihtsalt meie perekonna lugu, vaid hääbunud suulise folkloori hingematvalt võimsa naiivsusega kirjapandud luigelaul.

5

– MÄLESTUSED VAARISAST JA VAAREMAST –

Siberis sündinud, kaks klassi koolis käinud ja kogu elu Venemaal elanud vanaisa suutis ligi 70aastaselt (mustandi viimasel leheküljel on daatum 2. XI 1978) uskumatult kaunis eesti keeles paberile panna oma lapsepõlvelood anekdootlikest küla-juttudest detailsete olustikukirjelduste ja kodumaalt kaasa võetud lauludeni. Erakordse mälu ja sünnipärase sõnaosavusega on ta suutnud luua omamoodi eepose Eesti ajaloo ühele väga eripärasele perioodile. Metsa Endrik võinuks olla kelle iganes vanavanaisa, kes 19. sajandi lõpul Siberisse

vaba maad otsima läks – seda enam, et mu vanaisa on oma raamatus otsustanud tegelikud inimesed muudetud nimede taha peita.

6 *Aga Metsa Endrik ei ole ükskõik kes, ta oli minu vanavanaisa – 4. aprillil 1864 sündinud Endrik Meltsas, hilisemates dokumentides Andrei Meltsas, hüüdnimega Tšornõi Andrei. Ja Juuli, tema kümme aastat noorem abikaasa – see, kes väidetavalt lausa endakõrguse inglise tõugu emisega Siberi eestlastele mõeldud ajalehe fotokorrespondentidele poseeris ning tõrksat lehma lüpsa oskas –, oli minu vanavanaema Juuli Meltsas, neiupõlvenimega Leib. Vanaisa ennast ei saa jutustuse ajalist raamistikku arvestades tegelaste hulgas olla (raamat kujutab sündmusi vahemikus 1895–1914, mille lõpus oli vanaisa ise viieaastane), kuid muigamisi olla ta siiski mõista andnud, et Metsa Oti riukad talle just võõrad polnud.*

Ma soovin nii väga, et mul oleks vanaisa juttudele lisada ohtralt eluloolisi seiku ja dokumente, kuid aeg ja ajastu on teinud selle koha pealt omad korrektiivid. Sama moodi nagu paljud meist peavad ohates kahetsema, miks nad küll ei küsinud kõike siis, kui veel võimalus oli, oleme ka meie pidanud kinni püüdma viimased ajajões hulpivad õlekõrred, leidmaks üles mitte ainult inimesed vanaisa raamatus, vaid ka vanaisa enda – pisikese mehe, kes kirjutas suurest ajaloost!

– RABEDAD PABERID –

On ehk isegi mõnevõrra irooniline, et kogu nendes mälestustes kirjeldatud periood jääb ajavahemikku, mille kohta on säilinud ainult üksikud märked Venemaa arhiivides. Tänu raamatule tean, milliseid külajutte mu vanavanaema naiste-

7

Vasakult: poeg Oskar (optantide nimekirjas märgitud kui Osvald, 11aastane), poeg Richard (5aastane), Endrik (dokumentides Andrei, 56aastane), tütar Vera (3aastane), Juuli (46aastane), tütar Elfrida (optantide nimekirjas märgitud kui Elina, 8aastane)

ga saunas rääkida võis, kuid esimene minuni jõudnud paber, kust võib leida Endrik Meltsase koos oma perekonnaga, on 1920. aasta optantide nimekiri. Samast aastast on pärit ka ainus rääbaldunud perekonnafoto.

Seda on raske isegi kirja panna, kuid fotol on tegelikult ainult neli Endriku ja Juuli kümnest lapsest. Viis neist ei jõudnudki lapseeas välja saada: tilluke Elisabeth, kelle matuste kohta leiab märke 1896. aasta meetrikaraamatust; nimetu poeg, kelle olemasolu selgub vaid 1898. aasta rahvaloenduse andmetest; 1902 sündinud Anatoli, 1905 sündinud Aleksander ja 1907 sündinud Anna on jäädvustunud ainult hauakividel Zolotaja Niva kalmistul. Fotolt on puudu ka 1900. aastal sün-

dinud poeg Juhan, kes oli selle pildistamise ajaks jõudnud juba minna edasi õppima Novosibirskisse luteri seminari.

Vanaisa raamat ja tema vanemate tegelik elulugu on just nagu Kuu kaks külge, mille päikesepaistes säravat poolt vanaisa elujaatava lustiga kirjeldab, jättes tumeda tagakülje arhiivides tuhnivate järeltulijate hooleks. Ilmselt parem ongi, sest ängi täis Siberi-jutte on ühe väikese rahva jaoks niigi liiga palju. Ometi on mul hea meel, et ka need väikesed inimesed, kes ei saanudki võimalust oma suurteks tegudeks, pole igaveseks unustuse hõlma vajunud.

8

Küll aga on meie peres uhkusega põlvest põlve rännanud jutud Meltsaste talust kui ühest küla kõige rikkamast. Vaadates 1929. aastal esitatud inventarinimekirja, tundub müütu usutav. Vaid voki ja käsipagasiga teele asunud Meltsastele kuulus selleks ajaks juba viis hobust, kolm lehma, kaksteist lammast, kolm siga, üks kolmandik rehepeksumasinast, pool heinaniidukist ja pool kangastelgedest, teiseks osanikuks oma poeg Juhan. Ent seesama suhteline küllus, kõige rohkem aga üüriline Vassili, kes lahke inimesena ka majapidamistöodes abistas, sai perele 1931. aastal saatuslikuks. Jõukus, eraomand ja sulane võisid tol ajal viia ainult ühe otsuseni – kulakud. Õnneks jõudis info külakurnajate nimekirja sattumisest nendeni enne ametlike protsesside algust ning ühel 1931. aasta sügisööl nad põgenesid: Oskar koos oma abikaasa Mariaga (kes mainitud nimekirjas oli mingil põhjusel märgitud Endriku ja Juuli tütreks) Mongoolia poole ning Endrik koos Juuli, Richardi ja Veraga Abhaasia suunas. Elfrida kohta andmed puuduvad, kuid tema järglastega suhtlemine säilis ning Elfrida tütar Tamara elab siiani Zolotaja Niva külas, olles praeguseni üheks peamiseks suguvõsa-ajaloo varasalveks.

Kahjuks ei jäänud kodu hülgamine ja perekonna lagunemine selle põgenemise kaugeltki ainsaks traagikaks, sest Abhaasiasse ei jõudnud ei Tšornõi Andrei ega Vera. Aastal 1933 Zolotaja Nivasse naastes oli Juuli teinud kolhoosi avalduse, märkides oma mehe surmadaatumiks 6. novembri 1931, surma põhjuseks pussitamise nurjunud röövimiskatse käigus Tuapse linnas. Vera aga lihtsalt kadus. Tõde selle kohta, mis sai 15aastasest tüdrukust Venemaa avarustes kodust põgenemise teekonnal, on kardetavasti surnud ja maetud koos osalistega, jättes maha suurte hingehaavadega vapra naise, kes ettevõetud teekonna koos pojaga siiski lõpuni viis.

9

Oskar ja Maria olid jõudnud Abakani kanti, kus nad veetsid talve. Oskar töötas kaevanduses, kuid kuna see oli koht, kus Maria hilisemate sõnade järgi „ei olnud mitte midagi”, suundusid nemadki Abhaasiasse Juuli ja Richardi juurde. Kahjuks ei pakkunud neile rohkem rõõmu ka sealne peatuspaik Ermolovsk, kus isa ja õe kaotusele lisandus veel suurem lein. Malaaria röövis Oskari ja Maria esiklapsse, tillukese tüdruku, kes oleks äärepealt kaasa võtnud ka oma vanemad. Ükski dokument ei saa edasi anda tunnet, mida võis aduda mu vanaema, kes jaksas veel puhtaks pesta oma lapse surnukeha, kuid pesuvett välja viia nõrkuse tõttu enam ei suutnud, pillas selle sinnasamasse põrandale. Või vanaisa, kes oli palavikust nii kurnatud, et ei jaksanud lapse matmiseks kaevatud august omal jõul välja ronida ning oli sunnitud terve öö veetma oma tütre hauas, enne kui hommikul mehe appihüüdeid kuuldi ning ta välja aidati. Oma mälestustes ei räägi vanaisa sellest midagi, aga võib-olla on see kirjutatud vaikimisi iga tema pildi peale, kus ta vaatab surmtõsiselt kaamerasse ega naerata kunagi.

Nagu juba enne öeldud, ei jäänud Juuli Abhaasiase. Aastal 1933 sõitis ta koos Richardi ja Mariaga tagasi Zolotaja Nivasse, Oskar aga pidi veel kolm kuud töötama kohapeal, kus ta väidetavalt saagis palke Stalini residentsi tarbeks. Kuna pere koju naasta ei saanud, sest Meltsaste talu tammepalkidest oli vahepeal tehtud Zolotaja Niva klubile teine korrus, otsustas Maria Omskisse oma isa juurde sõita. Juuli ja Richardi kohta leiab aga järgmised märkmed 1933. aasta Zolotaja Niva Edasi-nimelise kolhoosi dokumentide hulgast. Need on abipalved, et kolhoosilt leiba saada. Kolm palvet üha kasvavas meeleheites, viimase all sõnad „olukord on kriitiline” – ja kolm diagonaalis üle kirja jooksvat märkust: „Tagasi lükatud.” Sama saatus tabab ka Richardi taotlust kolhoosi tööle saada.

Kodukoha vaenulikkuse tõttu on mõlemad sunnitud kolima Medveže lähedal olnud Baltika külla Juuli õe juurde. Mõnda aega elab ka Richard seal, kuid kolib seejärel Omskisse, kus tema teed ristuvad taas kord vend Oskariga. Esiema Juuli säilmed aga puhkavadki aastast 1944 Medveže küla kalmistul.

– KAOTATUD AASTAD –

Kui Oskar viimaks Omskisse sai naasta, elasid nad mõnda aega Maria vanemate juures. Maria isa töötas voorimehena ning ka vanaisa proovis selles ametis kätt, kuid mitte eriti edukalt. See on nüüd koht, kuhu oleks hädasti vaja vanaisa mahlaka huumoriga lugu sellest, kuidas ta kogemata hobuse jõkke uputas ja mis siis ühtlasi tema voorimehekarjäärile otsa peale tegi, kuid kahjuks on sündmustest alles jäänud ainult muigel sui edasi antud seik.